

ВИТОКИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНИХ КАДЕТСЬКИХ КОРПУСІВ

У статті представлені матеріали стосовно витоків становлення та розвитку кадетських корпусів як інноваційного типу спеціальних навчальних закладів у дореволюційній Росії. Указано, що це питання не було предметом окремого історико-педагогічного дослідження.

Актуальність публікації обґрунтована проблемами, які відбуваються в системі військового навчання України. В зв'язку з цим особливий інтерес представляє унікальний досвід, накопичений кадетськими корпусами у сфері військово-патріотичного та духовно-морального виховання підростаючого покоління.

У ході дослідження виокремлено три етапи в розвитку кадетських корпусів, визначені головні чинники, які вплинули на їх класифікацію. Вивчення та аналіз кожного етапу дає можливість визначити особливості організації учбового процесу: основні напрямки, форми, засоби і методи роботи у вітчизняних кадетських корпусах дореволюційної Росії.

Дана публікація не вичерпує усі аспекти заявленої проблеми. До подальшого вивчення віднесено питання: історії становлення та функціонування кожного корпусу на території України окремо, вивчення особливостей організації та змісту виховного процесу у кадетських корпусах.

Ключові слова: *військово-учбові заклади, кадетський корпус, кадет, патріотичне виховання, етапи.*

В статье представлены материалы относительно истоков становления и развития кадетских корпусов как инновационного типа специальных учебных заведений в дореволюционной России. Указано, что данный вопрос не был предметом отдельного историко-педагогического исследования.

Актуальность публикации обоснована проблемами, которые происходят в системе военного обучения Украины. В связи с этим особый интерес представляет уникальный опыт, накопленный кадетскими корпусами в сфере военно-патриотического и духовно-нравственного воспитания подрастающего поколения. В ходе исследования выделены три этапа в развитии кадетских корпусов, определены главные факторы, которые повлияли на классификацию. Изучение и анализ каждого этапа дает возможность определить особенности организации

учебного процесса: основные направления, формы, средства и методы работы в отечественных кадетских корпусах дореволюционной России. Данная публикация не исчерпывает все аспекты заявленной проблемы. К дальнейшему изучению отнесены вопросы: истории становления и функционирования каждого корпуса на территории Украины отдельно, изучение особенностей организации и содержания воспитательного процесса в кадетских корпусах.

Ключевые слова: *военно-учебное заведение, кадетский корпус, кадет, патриотическое воспитание, этапы.*

The article presents the origins and formation of cadet corps as an innovative type of special schools in pre-revolutionary Russia. It is reported that the issue was not the subject of a separate historical and pedagogical research.

Much attention is given to the problems that occur in the system of military education in Ukraine. The particular interest is experienced that gained in the cadet corps of military-patriotic, spiritual and moral education of the younger generation.

Further the author points out three stages of the development of the cadet corps, identifies the main factors that influenced the classification. Study and analysis of each stage makes it possible to define the features of the educational process: basic directions, forms, tools and methods in national cadet corps pre-revolutionary Russia.

The author comes to the conclusion that this publication does not cover all aspect of the problem. To further studing includes the history of the formation and operation of each corp in the Ukraine, the characteristics of the organization and content of the educational process in the cadet corps.

Keywords: *military school, Cadet Corps, cadet, morality, patriotic education, stages.*

Постановка проблеми. Однією з причин активізації наукового інтересу до обраної теми є ті процеси, які сьогодні відбуваються в Україні в системі військового навчання. Варто зауважити, що раніше питання підготовки військових кадрів в дореволюційний період практично не висвітлювалася. Забутими й до цього часу залишаються питання, пов'язані з внеском Кадетських корпусів у підготовку офіцерських кадрів, їх ролі в суспільно-політичному житті країни, у розвитку науково-технічного потенціалу суспільства та інших сферах.

Проте реалії сьогодення свідчать, що на початку третього тисячоліття в Україні виявився потрібним даний тип освітніх навчальних закладів, який повинен бути врахований при формуванні інноваційної доктрини національної освітньо-виховної системи. В зв'язку з цим особливий інтерес представляє унікальний досвід, накопичений кадетськими корпусами у сфері військово-патріотичного та духовно-морального виховання підростаючого покоління: «Кадетські корпуси прищеплювали любов до вітчизняної історії; створювали військову касту, пронизану кращими історичними традиціями; виробляли той прошарок ... суспільства, на кістках і крові якого створювалася національна слава» [1].

Аналіз останніх досліджень. Аналіз дореволюційних наукових праць з проблеми дослідження свідчить про те, що основна увага була зосереджена на історії створення конкретних військово-навчальних закладів, на звітах про святкування ювілейних дат кадетськими корпусами, про що дізнаємось з робіт І.Ф. Павловського, П.В. Петрова, В.Ф. Грекова, В.А. Висковатого та ін. В цілому, дослідження дореволюційного періоду носили переважно описовий, безсистемний характер. Заслужують на особливу увагу роботи Л.Л. Драке, А.І. Леман, В.К. Герштенцвейга, В.Г. Кульчинського, А.Д. Бутовського, І.П. Старкова, де дається характеристика окремих складових змісту виховання та описується повсякденна діяльність вихованців кадетських корпусів.

На початку 90 років ХХ ст. з'являються роботи, присвячені загальному дослідженню системи військової підготовки: витoki становлення загальної військової освіти досліджували М.О. Балабай, А.М. Плеханов, В.Б. Задорожний, А.М. Лушніков, В.Ф. Струтинській та інші; питання організації кадетської освіти розглянуто в дисертаційних дослідженнях Н.Н. Аурової, В.Н. Бондаренка, Ю.Н. Гуляєва, В.М. Курмишова.

Мета статті полягає в аналізі витоків становлення кадетських корпусів, виявлення особливостей організації та змісту виховного процесу у вітчизняних кадетських корпусах.

Виклад основного матеріалу. Як показав аналіз першоджерел, важливе місце у підготовці дворян до офіцерської служби та вступу до військових училищ належало кадетським корпусам – середнім військовим навчально-виховним закладам закритого типу. Чисельність кадетських корпусів у Російській імперії в XIX – на початку XX ст. швидко зростала: якщо 1825 р. діяло п'ять кадетських корпусів з 5300 вихованцями, то в 1903 р. загальна кількість корпусів вже складала 271. Створювались кадетські корпуси і на території України. Військове міністерство відкривало їх тут з метою дати синам українського дворянства військову освіту і тим самим забезпечити армійські частини, які дислокувалися на території українських губерній, надійним офіцерським складом, здатним підтримати існуючий лад. Перші кадетські корпуси в Україні виникли у Полтаві (1840) та Києві (1852). Наприкінці XIX ст. військово-навчальні заклади цього типу було відкрито в Одесі (1899) та Сумах (1900).

З метою визначення витоків становлення та розвитку вітчизняних кадетських корпусів були вивчені й проаналізовані наукові дослідження, присвячені цій проблемі (М.І. Алпатов, Н.М. Аурова, О.В. Дякіна, В.О. Ключевський, О.М. Шевельов) [1;2;3;7;8;]. Серед зазначених вчених погоджуємось з точкою зору О.М. Шевельова, який визначає та виокремлює три етапи в розвитку вітчизняних кадетських корпусів у дореволюційній Росії. Пояснюючи класифікацію етапів, дослідник, зазначає, що військова справа відіграло надзвичайно важливу роль у Російській імперії і це було пов'язано з постійними війнами та необхідністю укріплення обороноздатності своєї території. Проведене дослідження дає можливість виокремити головні чинники, які вплинули саме на критерії визначення етапів за класифікацією О.М. Шевельова: зміна імператорів та їх бачення щодо напрямів зовнішньої політики держави, проведення реформ, які стосувалися військової освіти, початок чи закінчення війни.

Перший етап 1732-1805 - Створення перших вітчизняних кадетських корпусів у дореволюційній Росії, спрямованих на загальну освіту та дворянське виховання.

Другий етап 1805-1864 – Конкретизація змісту освіти в кадетських корпусах стосовно набуття спеціальних знань, а також формальної офіцерської підготовки.

Третій етап 1864-1917 - Реформування кадетських корпусів, остаточна їх інтеграція в системи держави, суспільства, освіти[12].

Початок першого етапу пов'язаний з наказом цариці Анни Іоанівни від 29 липня 1731 року про організацію сухопутного шляхетного кадетського корпусу. Ідейним натхненником створення даного освітнього закладу став генерал - прокурор П.І. Ягужинський, але на практиці проект був реалізований фельдмаршалом К.Б. Мініхом. До корпусу приймали юнаків-дворян у віці від 13 до 17 років, яких вчили арифметиці, фортифікації, артилерії, фехтуванню, їзді верхи, іноземним мовам, історії, географії, юриспруденції, танцям, музиці.

Вивчення історико-педагогічних документів свідчить, що у листопаді 1731 року було затверджено статут кадетського корпусу. Він визначав його статус, місце розташування, термін навчання кадетів і навчальні дисципліни. Необхідно зазначити, що в основу виховання кадетів було покладено розвиток почуття обов'язку, товарицтва та патріотизму, формування характеру, культивування рішучості, самостійності та самодіяльності [11]. Статут визначав наступні предмети навчання: краснопис, граматику, риторику, мораль, геральдику, російську, французьку, німецьку й латинську мови. Пропонувалося займатися вихованням танцями, вольтижировкою та солдатським екзерсисом. Офіційне відкриття корпусу відбулося 17 лютого 1732 року.

Досліджуючи перші роки існування кадетського корпусу, слід зауважити, що навчально-виховний процес у ньому налагоджувався з великими труднощами: не вистачало викладачів, залишали бажати кращого їх професіоналізм та методичний рівень. В свою чергу, це не сприяло високому рівню підготовки вихованців корпусу. Поступово зусиллями головних директорів корпусу якість навчання й виховання була приведена у відповідність із тими вимогами, які передбачалися при його створенні. До викладання в корпусі стали широко залучатися вчителі з педагогічною, а пізніше й з університетською освітою; більш ретельним став відбір військових викладачів і корпусних офіцерів.

Як свідчить аналіз архівних матеріалів, у 1762 році в Сухопутний кадетський корпус стали приймати хлопчиків з п'яти років, термін навчання становив 15 років. Цікаво, що до дев'ятирічного віку вихованці перебували під наглядом жінок-наглядачок, а потім переходили в руки гувернерів. У роті, на чолі з офіцерами, об'єднувалися тільки старші кадети. Важливо підкреслити, що саме в цей період тілесні покарання повністю відмінялися [4]. Головним принципом виховання кадетів був індивідуальний підхід. На вихователів покладали обов'язки: виявляти здібності та схильності кожного, спостерігаючи за ними під час прогулянок, забав і навчання. Таким чином точно визначалися здібності вихованця до цивільних і військових наук.

Проведене дослідження дає можливість для висновку, що великі позитивні зміни в житті Шляхетного корпусу відбулися під час царювання Катерини II (1762–1796 рр.), яка надавала великого значення освіті й педагогічному експериментуванню. Велика заслуга в цьому належала й видатному вченому-педагогу І.І. Бецькому, який розробив для кадетського корпусу Статут, затверджений у 1766 році, а сам автор-укладач, як старший член корпусної ради, став на чолі керування корпусом [13].

Як свідчить аналіз «Статуту Шляхетного сухопутного кадетського корпусу для виховання та навчання благородного російського юнацтва», основними його положеннями були: визначення мети підготовки спеціалістів, що передбачала виховання кадетів здоровими, здатними переносити всі тяготи військової служби; визнання необхідними у військовій підготовці загальноосвітніх предметів («прикрасити серце і розум справами і науками, потрібними цивільному судді і воїну»); необхідність підбору вихователів, наділених здоровим розумом, відповідною освітою та досвідом роботи як основи успіху у вихованні; введення у начально-виховний процес індивідуального підходу до вихованців з метою врахування їх особистісних якостей; визначення головним засобом впливу на вихованців, зокрема в подоланні їхніх негативних якостей або звичок, особистого прикладу вихователів, їх «лагідністю та ласкою»; сприяння внутрішнього режиму кадетського корпусу самоорганізації та самовихованню кадетів.

Отже, як бачимо, на першому етапі було багато недоліків в організації учбового процесу, а саме: не було навчальних планів, з багатьох предметів не було підручників, були проблеми стосовно підбору викладачів, їхнього професіоналізму, низької підготовки кадетів як військової, так і загальноосвітньої. У 1800 році імператором Павлом I були перейменовані навчальні заклади: так, Імператорський сухопутний кадетський корпус було перейменовано в 1-й Кадетський корпус, а Артилерійський і інженерний шляхетний кадетський корпус – у 2-й Кадетський корпус, що привело до втрати спеціально спрямованої підготовки у цих навчальних закладах. Позитивні зміни полягали у розділенні на вікові групи, для кожної з яких передбачалися певні предмети навчання, відміні фізичних покарань, доступі до кадетських корпусів не лише дітей дворян, але й дітям, які не мали матеріального достатку, та сиротам.

Другий етап становлення кадетських корпусів знаменується зародженням та апробацією нової форми організації військового навчання («План організації військового навчання», 1805 р.). 19 березня 1805 року була заснована особлива Рада про військово-навчальні заклади, перейменована згодом в Головний штаб.

Слід зазначити, що всі рішучі зміни у розвитку кадетської освіти були пов'язані зі зміною на престолі імператорів. Так, Олександром I було покладено початок систематизації військово-навчальних закладів, а остаточний устрій кадетських корпусів, приведення їх у єдину систему й подальший розвиток завершилися за царювання Миколи I (1825-1855). Як свідчать матеріали, у ці роки приділялася особлива увага заходам щодо залучення більш гідних діячів у навчально-виховний процес в кадетських корпусах. Наприклад, Микола I заснував Комітет під головуванням Міністра народної освіти Л. М. Шишкова з метою розробки загального статуту учбових закладів імперії.

Як свідчить аналіз діяльності Миколи I, за цей час було відкрито 12 кадетських корпусів, в тому числі Петровсько-Полтавський (1840 р.) та Київський кадетський корпуси (1852 р.), які поповнювали російську армію офіцерськими кадрами зі спеціальною військовою освітою. Досліджуючи навчальну роботу Київського кадетського корпусу, відмічаємо, що обсяг та рівень викладання

навчальних предметів були достатніми для продовження кадетами військової освіти або служби в армії. Наприклад, у 1861 р. на підготовчому курсі викладали: Закон Божий, російську, німецьку і французьку мови, арифметику, каліграфію, малювання; на загальному курсі до них додавалися: тригонометрія, географія, фізика, ботаніка, зоологія, топографія; на спеціальному курсі додатково: законодавство, статистика, хімія, фортифікація, артилерія, тактика, військова історія тощо.

Проаналізувавши організацію виховної роботи в Полтавському корпусі, слід відзначити, що чільна увага приділялася зміцненню дисципліни серед вихованців. У корпусі суворо пильнували за дотриманням статутних правил, норм поведінки, ретельно фіксували будь-які порушення дисципліни. Для цього існували виховні журнали, де вихователь занотовував порушення. Інструкції передбачали в кадетських корпусах покарання вихованців за такі провини: порушення благочинності на молитві, ухилення від релігійних обов'язків, бійка і сварка, спонукання товаришів до порушення правил, присвоєння чужої власності, обман, свавілля, псування і втрата речей, цинізм, паління, неслухняність, порушення порядку взагалі, неохайність, ледарство, неуважність та порушення порядку в класі, неввічливість тощо [11].

У розглянутий період (1805-1864) відбулось багато змін в організації учбового процесу. З'являються загальні навчальні плани, кожному навчальному предмету був визначений обсяг, згідно якого всі дисципліни, з огляду на їх важливість, відповідали єдиним вимогам. Великим доробком у розвитку учбових дисциплін було складання конспектів, докладних програм, були укладені деякі підручники. Видавався журнал для читання вихованцям військово-навчальних закладів, що представляв собою збірку кращих досягнень того часу. Більше 50 постанов було складено найвідомішими педагогічними діячами того часу. Недоліками в організації учбового процесу були: застосування до кадетів фізичних покарань, перевантаженість навчальних програм, спільне навчання та виховання кадетів різного віку.

Третій етап ознаменований створенням на базі кадетських корпусів військових гімназій і юнкерських училищ (1862 р.).

Військові гімназії були призначені для загальноосвітньої підготовки хлопчиків, які мали намір присвятити себе військовій службі. Приймалися в них, головним чином, діти дворян і військових чиновників з 10 років. Термін навчання складав сім років. У 60 роки ХІХ ст. на базі кадетських корпусів було створено 12 військових гімназій, а в 70 роки з'явилися ще шість. Головною особливістю цих військових гімназій було широке використання в освітньому процесі сучасних досягнень педагогічної науки. У військовому відомстві стали зосереджуватися кращі педагогічні кадри, що, перетворило їх на центри розвитку педагогічної науки.

Важливим у цей період було те, що у 1869 р. вийшли «Положення о Военно-учебных заведениях», а в 1871 р. відбулося друге їх видання під назвою: «Постановления о Военно-учебных заведениях», які містили в собі детальні штати, табелі, описи форм обмундирування і навчальні програми з розподілом уроків для кожного виду занять [5]. Підготовкою викладачів спеціально для військових гімназій займалися створені в 1865 р. при 2-ій Петербурзькій військовій гімназії Педагогічні курси, на яких молоді люди із закінченою вищою освітою готувалися до викладацької діяльності теоретично і практично за сприяння досвідчених керівників. Одночасно з утворенням Головного управління була створена центральна Педагогічна бібліотека відомства з Музеєм. Організація навчального процесу в військових гімназіях будувалася згідно з детальним планом їхнього курсу, який був виданий в 1865 р. За період з 1866 по 1870 рр. у спеціальних комісіях при Головному управлінні військово-навчальних закладів поступово вироблялися детальні вказівки стосовно обсягу курсів, методів викладання і розподілу по класах усіх предметів курсу, для яких були складені повні програми. Ці програми розподілялась на 6 класів, з річним курсом у кожному з них, причому, навчання у трьох молодших класах мало переважно елементарний характер. Головна увага приділялася зміцненню здоров'я вихованців [12].

Як свідчить аналіз історико-педагогічних джерел, у 1870 р. курс військових гімназій було розширено з метою більш правильного розподілу навчальних предметів між навчальними закладами та військовими училищами. Внаслідок цього, починаючи з 1873/74 навчального року, усім військовим гімназіям було визначено загальноосвітній реальний курс [5]. Навчальний курс у військових гімназіях встановлювався спочатку в 6, а потім в 7 років. Щотижня відводилося 18 годин на Закон божий (заучувалися молитви, історія церкви і православного богослужіння); на російську мову і словесність відводилося 33 години на тиждень, на французьку мову – 28 годин, на німецьку – 26 годин. У розподілі щотижневих уроків 42 години відводилося на математику (арифметика, алгебра, геометрія, тригонометрія), 13 годин – на історію, загальну і вітчизняну (історія Давньої Греції і Риму, історія Середніх віків і нова – до утворення США; вітчизняна історія від формування Російської держави до так званого третього розділу Польщі). На географію відводилося 11 годин, протягом яких потрібно було ознайомитись з географією Російської імперії, загальним оглядом частин світу і окремо – держави Європи. Курс природної історії планувався 10 годин на тиждень і повинен був дати вихованцям уявлення про ботаніку, зоологію і анатомію. На фізику виділялося 10 годин, протягом яких треба було познайомити вихованців з основними фізичними і хімічними явищами, дати уявлення про магнетизм, гальваніку, електрику, світло, рух, рівновагу тіл, про звук і теплоту. Був і такий предмет як космографія, яка включала елементи фізичної і математичної географії і вивчалася спільно з фізикою. 7 годин на тиждень відводилось на чистописання, під час уроків якого гімназисти повинні були освоїти «письмо чітким і вільним почерком російською, французькою».

Головне управління військово-учбових закладів піклувалося і про зростання професійної майстерності викладачів. Для них проводилися семінари, обміни досвідом і відкриті уроки в різних військових гімназіях, практикувалися поїздки в європейські країни для ознайомлення з методами і формами роботи військово-учбових закладів. планувалося на малювання [5].

Починаючи з 1865 року, класні заняття у військових гімназіях проводилися лише в першу половину дня, причому спочатку складніші; тривалість уроку 60 хвилин, між другим і третім уроками – велика перерва. Три рази на тиждень проводилися заняття гімнастикою і стройовою підготовкою, один раз на тиждень – танцями, музикою і співом. Для гімназистів вводилися правила поведінки на заняттях, які вносили в життя військових гімназій порядок і організованість. Однак практика показала, що по закінченні гімназії учні були недостатньо добре підготовлені до переходу у військові училища. Наказом від 22 липня 1882 було вирішено знову повернутися до кадетських корпусів.

Щодо змін у третьому періоді, зазначаємо, що на території України було відкрито ще два кадетські корпуси: Одеський Великого князя Костянтина Костянтиновича кадетський корпус (24-ий за рахунком сухопутний кадетський корпус) та Сумський кадетський корпус (зусиллями І. Г. Харитоненка).

Аналіз ряду джерел і документів дає змогу чітко прослідкувати історію розвитку та становлення кадетських корпусів. Зазначимо, що третій період є найбільш прогресивним, розглянуті документи свідчать, що використовувались у навчанні досягнення та досвід педагогічної науки, розроблялись методики викладання предметів, організовувались для вихованців бібліотеки та музеї, літні табори, а також педагогічні курси для викладачів. Вдосконалення навчально-виховного процесу в кадетських корпусах дозволило на початку ХХ століття домогтися певних результатів, що проявилось у зміцненні дисципліни, підвищенні успішності та поліпшенні загальної діяльності кадетських корпусів.

Висновок. Спираючись, на результати дослідження, вважаємо, що досліджувана тема є перспективною для подальшого дослідження її різних аспектів, а саме: історія становлення та функціонування кожного корпусу на території України окремо, вивчення особливостей організації та змісту виховного процесу у кадетських корпусах.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алпатов Н.И. Историческая справка о кадетских корпусах в России XIX в. // Советская педагогика. 1944. № 1. С. 18-21.
2. Аурова Н.Н. Система преподавания в военно-учебных заведениях в XVIII в. // Исследования по истории России XVI-XVIII вв. М., 2000. С. 112.
3. Висковатов А.В. Краткая история 1-го кадетского корпуса. СПб., 1832.–131 с.
4. Галушко Ю.А. Исторический справочник «Школа российского офицерства» / Галушко Ю.А., Колесников А.А. – М.: Информационно – издательское агентство «Русский мир» – 1993. –222 с.
5. Галенковский П.А. Воспитание юношества в прошлом. Исторический очерк педагогических средств при воспитании в военно-учебных заведениях (в период 1700 – 1856 гг.). – Изд.2-е. – СПб., – 1904. – 124 с .
6. Дякина Е. В. Методологические аспекты изучения становления и развития инновационных типов образовательных учреждений в России.
7. Ключевский, В. О. Курс русской истории / В. О. Ключевский. – М., 1937. – Ч. V. – 674 с.
8. Лалаев М.С. Исторический очерк военно-учебных заведений / Лалаев М.С. – СПб. – 1880. – 464 с.
9. Петров, П. В. Главное управление военно-учебных заведений. Исторический очерк / П. В. Петров. – СПб., 1902–1910. – 832 с.
10. Приказ Военного Министра по военно-учебным заведениям № 40, 1889 р.
11. Росселевич А.М. Кадетские корпуса за рубежом 1920-1945 / Росселевич А.М. – Нью-Йорк, США: Издание Объединения Кадет Российских Зарубежных Кадетских Корпусов – 502 с.
12. Шевелев, А. Н. Система мужского дворянского воспитания в России XVIII–XIX веков в педагогике кадетских корпусов / А. Н. Шевелев // История педагогики сегодня. – СПб., 1998. – С. 95–119.

Відомості про автора та наукового керівника:

Автор:

ПІБ Єфімова Олена Володимирівна
Вік 26 років
Посада аспірантка 13.00.01-загальна педагогіка та історія педагогіки (1й рік навчання)
Контактні телефони м.т 0934087966,
р.т. 700-35-11 (кафедра хореографії).

Науковий керівник:

ПІБ Відченко Алла Гаврилівна
Науковий ступінь, вчене звання кандидат педагогічних наук, доцент
Посада професор кафедри історії педагогіки та порівняльної педагогіки